

עשור ל"אביב הערבי" מהפכות ותמורות

"ישראל, בסופו של דבר, צריכה ללמוד היטב את הקולות ולהכיר את הצבעים ואת הגוונים ביער המזרח תיכוני. תצלום אוויר שצולם מגובה של שמונה או עשרה קילומטרים לא מספיק כדי לראות את היער".

ריאיון מערכות עם ראש מרכז משה דיין, פרופ' עוזי רבי

הריאיון המצולם מופיע בערוץ היוטיוב של "מערכות" וזמין גם כמדוקאסט באתר צה"ל

הפגנות בכיכר תחריק, מצרים. בניגוד למאה ה־20, ראינו בסופו של דבר ציבור שמדמיין את עצמו כשחקן פוליטי ויוצא לכיכרות"

מסביר פרופ' רבי. "הוא נולד לפני עשור, ועתיד היה לשנות חלק ניכר מהמציאות שהתרגלנו אליה בעקבות התהליכים שהתגלגלו כאן".

מה ראינו ב"אביב הערבי" שלא ראינו קודם?

"בניגוד למאה ה־20, ראינו בסופו של דבר ציבור שמדמיין את עצמו כשחקן פוליטי ויוצא לכיכרות. אפשר לומר שכל הדבר הזה מתמצה במימרה בערבית שפירושה: 'העם רוצה בהדחת המשטר'. צריך להבין שבשונה מחברה מערבית, בחברה הערבית זה לא דבר מובן מאליה. במזרח התיכון זה אומר שחלק

עשר שנים חלפו מאז ההפגנות הסוערות בתוניסיה שהתפשטו לאחר מכן למזרח התיכון כולו, ונדעו בשם "האביב הערבי". עשר שנים הן פרק זמן מתאים למבט רטרוספקטיבי אל המשמעויות שעולות מהמהפכות השונות. לרגל התאריך העגול שוחחנו עם פרופ' עוזי רבי, ראש מרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב, על הרקע ל"אביב הערבי", ובדקנו מדוע גובה הלהבות היה שונה ממדינה למדינה, מה ניתן ללמוד ממה שהתחולל לקראת מהפכות דומות, ובעיקר - מהן המשמעויות לישראל. "האביב הערבי" הוא בעצם המפץ הגדול במזרח התיכון",

ד"ר אמיר גילת, מפקד מערכות

ניח שההצתה של בועזי בתוניסיה לא הייתה מתוכננת. גם ההתפתחויות שבאו אחריה במדינות השונות היו ספונטניות?

"השלב הבאים הגיעו באופן שאנחנו מכנים 'אפקט הדומינו'. כאשר זה נגע במדינה פריפריאלית יחסית כמו תוניסיה - היה באזור יחס אחד לאירועים, אבל כשזה הגיע למדינה הגדולה והחזקה במדינות ערב, וכשהספינקס הזדעזע - ברור היה שמדובר כאן בתופעה ייחודית שבהמשך נחזה בתוצריה ובאפקט שיתפשט למזרח התיכון כולו".

הזכרת את הרשתות החברתיות. עד כמה התנהל "האביב הערבי" ברחבי הרשת?

"הרשת לעולם לא תהיה הגורם הבלעדי, אבל אין ספק שהיא יוצרת מעין תיאטרון שלא היה קיים לפני כן. אנשים מדמיינים את עצמם כשחקנים פוליטיים, ובמציאות שבה לכל אחד יש לכאורה אפיק טלוויזיה משלו, ערוץ יוטיוב שדרכו הוא מנהל קבוצת רשת, לכל אחד מהם יש מה להגיד. נוסף על כך, מציאות כזאת מגרה את הדמיון ואת הקריאה לפעולה של אחרים, וזה עוד כוחה. הרשת היא מכשיר חשוב מאוד, ששינה ועודנו משנה את כללי המשחק בהפצה של המסר ובמהירות שבה הוא 'מדביק' את הסובבים. ב'אביב הערבי' קיבלנו חברות שהן אורייניות מטבען ומביעות את עצמן, כך שהשמועה שיצאה דרכן עשתה לה כנפיים במהרה. ראינו במצרים ובמדינות ערביות אחרות דפים ברשת שהכותר שלהם 'אנחנו כולנו בועזי'. כלומר, מה שקרה לאותו רוכל בתוניסיה - יכול לקרות בכל מקום. אותו אפקט הדבקה גורם לכך שהרעיון עובר מן הפרט אל הכלל. כאשר עיתונאי של ביי-בי-סי, סי-אן-אן או אל-ג'זירה יורד לכיכר לטובת כתבה, למי הוא יגיש את המיקרופון - למבארק? לבן-עלי (שליט תוניסיה, א"ג)? לא, הוא יושיט את המיקרופון למפגין בכיכר. אותה הושטת מיקרופון היא זאת שגורמת לאנשים לדמיון עצמם כשחקנים".

הגורמים שצינת קודם כסיבות שהביאו לפרוץ "האביב הערבי" הרי היו קיימים גם בשנות ה-90 של המאה ה-20. מתוך חומר הבעירה שהצית את רחובות המזרח התיכון במאה ה-21, כמה לדעתך מקורו ברשתות החברתיות?

"אני חושב שהרשתות החברתיות הן טריגר. הייתה כאן מהפכה של ציפיות עולות, וצריך לזכור שבעולם הערבי אנחנו מדברים על אוכלוסייה צעירה באופן יחסי. מצד אחד יש בה יותר משכילים, ומצד אחר פחות עבודה. התסכול מגיע מאותם יושבי קרנות רחוב מתוסכלים, שבאים ואומרים לעצמם 'המדינה לא עומדת באמנה החברתית שחתמתי איתה לכאורה. הלכתי ללמוד, מכיוון שחשבתי שבסופו של דבר אקבל עבודה מסוימת, ובסופו של דבר אני גומר בדוכן ירקות'. בלי לפגוע חלילה בעיסוק הזה. לאנשים נוצרה אכזבה מתמשכת. שוב אני אומר, עם בוא האתר ויקיליקס, עם בוא הרשתות החברתיות - האש לובתה משום שהרשתות נתנו לה במה וביטוי".

כאשר אתה מתבונן ב"אביב הערבי" מבחינה תרבותית, היכן נכנס נושא המאבק החילוני-דתי?

"אם אני מסתכל היום, בשנת 2020, על המזרח התיכון ומנסה לומר איזה סדר נוצר כאן - ניתן להגיד שמדובר באי סדר. מי שאחראי לו אלה כל אותן שלוחות רעיוניות, כל הגחמות וכל החלומות ש'האביב הערבי' היה בעצם הקריאה שלהן את מפת

מהמשוואה שהכרנו של יחסי שליטים-נשלטים היתה הפך, ותהא אשר תהא המציאות העתידית במזרח התיכון - ידע כל שליט שיושב על כיסאו שהעם איננו עוד אבן שאין לה הופכין. אם הציבור חושב שהשליט הגדיש את הסאה - הוא יכול להגיע לכיכר ולהפוך לזרע פורענות. כך קרה לשליט לוב מעמר קדאפי, כך קרה לנשיא מצרים חסני מבראק וכך קרה למנהיגים אחרים".

מהו הגורם שהצית את המהפכות שאירעו בעשור האחרון?

"יש כמובן תזות מתזות שונות על הסיבות לפרוץ המהפכות. אני בצורה כזאת או אחרת חש שהיה כאן מצרף של דברים שצריך לקחת אותם בחשבון. קודם כול יש לזכור - אנחנו במאה ה-21, והאופרה היא אחרת לחלוטין מבחינת המיצוב של האזרח, האדם הפשוט, ושל היכולת שלו להיחשף לעולמות תוכן אחרים ולתרבויות אחרות. יש מי שקרא ל'אביב הערבי' 'מהפכת הפייסבוק'. אני באופן אישי לא רוצה לקרוא לו כך, אבל אנחנו בהחלט יכולים לומר שנפלאות הרשת שיחקו תפקיד חשוב בהפצת מסר מהיר, וביצירה של התגודדות בכיכרות.

אני חושב שחלק ניכר מהדברים שראינו בעשור הראשון של המאה ה-21, הוא מה שבמידה רבה חוקרים כלכליים יקראו לו 'מהפכה של ציפיות עולות'. אנשים רבים חשו, גם מהשליטים שלהם, שיש פה ושם עלייה בשיעורי הצמיחה, אבל שבעצם אומרים לך שיש התקדמות במקרו ואתה לא יכול לראות את הביטוי במיקרו, כלומר בכיס שלך. יש תחושה שמשוה באמצע נגדע, ושמישהו לוקח את הכסף שלך אליו. ברחבי המזרח התיכון עלתה שאלה גדולה, לכאורה פשטנית, שאתה שומע במקומות רבים: 'איפה הכסף?', ואולי יותר נכון לשאול, 'מי לקח אותו?'. הגיעו הדלפות לא מעטות על שחיתויות, על עושר אגדי ומוחלט של השליטים על חשבון הציבור, ולכן מה שקרה כאן הוא שהציבור החל לדבר, או יותר נכון לדבר את עצמו. ראינו במצרים ובמקומות אחרים תנועות כמו 'כפאיה', שזה בערבית 'מספיק ודי'; ראינו תרעומת נגד מבראק שרצה להוריש את השלטון לבנים שלו, כאילו מדובר במלוכה ולא ברפובליקה ערבית; כל הדברים האלה הצטברו לכדי מסה סוציו-פוליטית, שבשלב מסוים התפרצה".

האם "האביב הערבי" פשוט התפרץ, או שמדובר באירוע שהיה מתוכנן?

"אין מהפכה מתוכננת, ולא שמענו מעולם על מהפכה ששולחת טלגרמה על בואה. כולם מכירים את הסיפור של הירקן מוחמד בועזי בעיר פריפריאלית בתוניסיה, שהצית את עצמו. אם זה היה קורה לפני 30 שנה, סביר להניח שזה היה זוכה לאיזושהי אמרת צד באחד העיתונים. מכיוון שהאירוע התרחש ב-2010, ובוועזי הותיר פוסט בפייסבוק - העניין רץ ברשת כאש בשדה קוצים".

תצלום אוויר שצולם מגובה של שמונה או עשרה קילומטרים לא מספיק כדי לראות את היער, מכיוון שמדובר בעולם שיש בו אוריינטציות שונות וריבוי ידיים, ורק אדם שאינו מבין בעניין יוכל להרשות לעצמו לבוא עם איזשהו סרגל אחד או הנחה כוללת. ישראל תצטרך להיות ערנית ובעיקר רספונסיבית, כלומר בעלת יכולת תגובה, והכי חשוב יהיה לדעת לזהות סיכונים ולאתר הזדמנויות. במזרח התיכון אין 'זבנג וגמרנו', אין נוסחה מנצחת, ובסופו של דבר כל מהלך זקוק לחקירה, לדרישה ולמאמץ סיזיפי מתמשך שבא ואומר, יש כאן הזדמנות וכדאי לנצל אותה.

קח לדוגמה את היחסים של ישראל עם מדינות המפרץ - סעודיה ואיחוד האמירויות. ראה את התמונה שמתקבלת במצרים כיום, או בירדן. יש בעיות עומק, והן נותרו כאן, אבל העולם הערבי בסופו של דבר משול בעיניי לעולם שבו כל בדיד לעצמו. המימרה השגורה במצרים כבר מהתקופה של אנואר סאדאת היא 'מצרים תחילה'. בירדן, מימי המלך חסין וגם אצל בנו עבדאללה, המימרה היא 'ירדן תחילה', ואתה מקבל כאן בעצם זירה שבמאה ה-20 הבנת במונחים כוללים של ישראל מול העולם הערבי. כיום רוב המדינות הערביות אינן רואות עוד בישראל איום קיומי, והשאלה היא אם ישראל תדע לבנות במינן נכון את מערך שיתוף הפעולה, כדי להיטיב עם האינטרסים באופן הדדי - גם שלה וגם של מדינות שבאות איתה במגע."

בוא נחזור להתמודדות של המדינות עצמן עם "האביב הערבי". כיצד הופעל הצבא במדינות השונות?

"כל מדינה היא סיפור אחר - במדינה כמו סוריה, שבה הצבא נאמן לשלטון שמבוסס על בני העדה העלווית, הצבא נצמד לשולי גלימתו של בשאר אל-אסד מתוך הבנה ברורה שאם הוא נופל - גם הצבא ישלם את המחיר. במצרים, להבדיל, כשיבואו שריוניות הצבא לכיכר תחריר - הן יתקבלו בפרחים משום שאנשי הצבא ואנשים מהעם יגידו 'הצבא והמורד זה בעצם יד אחת'. הנה לך שתי מדינות ערביות שבשתייהן הסיפור של הצבא שונה לחלוטין, ואתה יכול לקחת את זה למקומות האלה בהרחבה או בדקדקנות."

מה אנחנו צריכים ללמוד מניסיון ההפיכה בסוריה בכל הנוגע לתוצאותיה? הרי שם המורדים הפסידו.

"סוריה הפכה להיות פרצה שקוראת לגנב. בוא ניקח את סוריה כמיקרוקוסמוס של המפץ הפוליטי במזרח התיכון: בסופו של דבר יש שם מיעוט שמגונן על עצמו כמו בארץ העלווים, בלטיקה ובטרטוס. גם עכשיו, ב-2020, כשאתה בוחן את המציאות הסורית - כל אגף שם הוא סיפור של מי שמנסה לעשות נפשות לעצמו על-גבי הקלחת במדינה. בצפון מזרח נמצאים הכורדים שחלמו על אוטונומיה, והאמינו שלחימה בדאעש בתוך סוריה תזכה אותם בסוף יום בתופינים מסוימים ברמה הפוליטית, והתאכזבו. נישא על כנפי האכזבה שלהם נכנס אחד מאויביהם - נשיא טורקיה רג'פ טאיפ ארדואן - לתוך סוריה, ולקח נחלה לעצמו. נוצר עימות סורי-טורקי שצריך לקחת אותו בחשבון. אם תפנה מזרחה תראה את האיראנים; נוסף עליהם קיימות המיליציות השיעיות שמנסות לתקוע יתד ברמת גולן - דבר שמכניס את ישראל למערכה. סוריה הפכה בלי משים לחבל ארץ שמרכז את שלל הכוחות הפעילים, ועוד לא הזכרתי את השחקן הגדול והחשוב מכולם - רוסיה."

פרופ' עוזי רבי. "חלק מן המדינות הפכו שסועות בשל המלחמה, וכיום הן נקראות 'מדינות' רק לצורך הקרטוגרפיה או הגאוגרפיה"

המציאות. 'האביב הערבי' נתן לכל אותם רעיונות לצוף על פני השטח, וכיום יש מזרח תיכון שחלק ניכר ממה שמתחולל בו היה מאבק על חזונות. קח לדוגמה את מצרים, ושים אותה על שולחן הדיונים. בתחילה היה מבארץ החילוני, אחריו עלה מוחמד מרסי והאחים המוסלמים הדתיים לשנה אחת - ובהמשך שוב חילוני בדמות עבד אל-פתח א-סיסי.

מטעם האחים המוסלמים אלה אנשים שאמרו 'האסלאם הוא הפתרון'. הם יצאו נגד מבארץ ואחרים, והייתה להם עדנה למשך שנה. הם לא הצליחו להחזיק יותר מכיוון שפרט לחזון, לא היה להם הידע איך לנהל מדינה."

מה זה אומר באמת על התנועות האסלאמיות כמו האחים המוסלמים ודעאש, ועל ירידת קרנן?

"קודם כול, מה שאנחנו יודעים לומר עכשיו הוא שהם יודעים לחטוף מהר מאוד בזמן אמת, להתגלח על הזקן של מישהו אחר ולקחת שלטון. אנחנו מבינים שלנהל מדינה ולתת שיניים לאמירה 'האסלאם הוא הפתרון', זה דבר שחסר מאוד אצלם. במצרים הכישלון של האחים המוסלמים בולט, ולכן קמו להם מתחרים של ג'האד סלפי בדמות קבוצות כמו אל-קאעדה ודעאש. הרף של הקבוצות האלה גבוה, הציפיות עצומות, וקררע המציאות - לנהל מדינה - הוא כנראה משהו אחר, שאותו הם לא יודעים לעשות מספיק טוב.

כרגע יש נפילה של האחים המוסלמים, אבל בל נתבלבל - הם עדיין בתמונה. הם מאתגרים את א-סיסי במצרים, יש להם תמיכות מטורקיה, מקטר. אנחנו רואים עולם ערבי שיש בו גוונים וקולות רבים, סופרמרקט של חזונות ורעיונות. ישראל, אם תרצה לחיות טוב יותר, נכון יותר, יעיל יותר במזרח התיכון - תצטרך ללמוד את היער האזורי, מכיוון שהוא מגוון. הוא איננו מונוליטי כמו שהיה במאה ה-20, עולם ערבי אחד ומאוחד נגד ישראל."

בעניין הזה, על מה מערכת הביטחון בישראל צריכה לשים עין?

"אני חושב שישראל, בסופו של דבר, צריכה ללמוד היטב את הקולות ולהכיר את הצבעים ואת הגוונים ביער המזרח תיכוני.

הפגנות בסוריה. "הצבא נצמד לשולי גלימתו של בשאר אל-אסד מתוך הבנה ברורה שאם הוא נופל - גם הצבא ישלם את המחיר"

או כל מדינה מזרח תיכונית אחרת תצטרך לשאול את עצמה לפשר השינוי, ולהתאים את האינטרסים שלה".

נמשך את המסע שלנו לאורך גבולות מדינותינו השכנות. למה "האביב הערבי" דילג על לבנון? האם כיוון שזאת מדינה נוצרית?

"לבנון כבר איננה מדינה נוצרית. הארומה הנוצרית חזקה מאוד בלבנון, אבל שנים קודם ל'אביב הערבי' דיללו את האוכלוסייה הנוצרית בלבנון עד דק. כאשר מתבוננים בלבנון צריך לזכור שזאת מדינה שעברה מלחמות אזרחים עשורים רבים לפני פרוץ 'האביב הערבי'. מדינות מסוג זה, שעוברות מלחמות אזרחים, הציבורים שבהם פרקטיים במובן שהם אינם קושרים זרים למהפכה שבדרך, ולא חושבים שהמהפכה, כל מהפכה, תביא את השינוי. כך ראינו גם באלג'יריה, שעברה בעשורים הסוגרים של המאה ה-20 מלחמות עקובות מדם.

באחד מביקוריי שלי בעמאן, שלוש-ארבע שנים לאחר 'האביב הערבי', שאלתי את אחד מדידי הירדנים בנוגע לסבירות של 'אביב ערבי' בירדן. 'אנחנו רוצים שינוי', ענה לי, 'אבל אם שינוי זה מה שאנחנו רואים בסוריה - אז לא תודה. לא למהפכה כזו אנו מפללים'. כאמור, הציבורים במדינות כאלה זהירים יותר בנושא, מכיוון שהם רואים מה קורה במדינות השסועות ממלחמות אזרחים ויודעים שיכול להיות גרוע יותר. לכן חלק מהציבורים במזרח התיכון הגיעו להבנה

איך אתה רואה את המעורבות הרוסית בכל הסיפור הסורי? מה האינטרס שלה וכיצד היא ניצלה אותו ב"אביב הערבי"?

"כפי שציינתי, 'האביב הערבי' יצר פיתויים רבים וטמן בחובו הזדמנויות למציאות חדשה. תחום שבו אנחנו יכולים לומר בוודאות שרואים את השינוי - הוא חילופי המשמרות. אומר זאת כך, מאז 'האביב הערבי' ארצות-הברית חודרנית פחות, ובעיקר מכונסת בעצמה".

האם אתה מתכוון לארצות-הברית תחת ממשל טראמפ?

"הכוונה היא לארצות-הברית תחת הממשלים של אובמה ושל טראמפ. אם יש דבר אחד שמשותף לשני הנשיאים האמריקנים - זהו עניין האיזולציה (בידוד). שים לב לאירופה המשוסעת, אותה אירופה ש-200 שנה הבנו את המזרח התיכון בהתאם לצו האינטרס שלה. בפעם הראשונה אחרי 200 שנה אנחנו יכולים לומר בריש גלי שהמערב איבד את חיוניותו במזרח התיכון, ולתוך החלל שנוצר הגיעה רוסיה, ששואפת לחדש ימיה כקדם ומבינה באופן ציני לפעמים את המזרח התיכון בצורה של קלפי מיקוח שבהם היא יכולה להשתמש. רוסיה באה לאגן המזרחי של הים התיכון ותשכון שם לבטח, ותתחיל לנהל את העניינים. רוסיה לא פטורה מבעיות, אבל מביאה איתה ניחוחות אחרים. שים לב לענק הלוחש מסין שבולע נתחים כלכליים רבים במזרח התיכון, וכל זאת בשל העובדה שאנחנו נמצאים בחילופי משמרות. מדינה כמו ישראל

שלפעמים עדיף לשמור על הקיים, כמו שנאמר, 'תן לי לחיות עם השטן שאני מכיר'."

אם נצלול לתוך לבנון, אחד השחקנים המרכזיים בניסיון המהפכה בסוריה היה ארגון חזבאללה. כיצד השפיע 'האביב הערבי' עליו ועל תנועת חמאס ברצועת עזה?

"אפשר לדמות את מצבם לנסיעה ברכבת הרים. בתחילת הדרך נראה היה שחמאס עולה על המסלול הנכון, האחים המוסלמים משתלטים על מקומות שונים במצרים, התמיכה מגיעה מטורקיה וכך הלאה. יש לזכור שחמאס יצאו חוצץ נגד אסד, ואף תמכו ביריב הנחצי של המשפחה - האחים המוסלמים בסוריה. ואולם, כיום חמאס בעצם מצטנפים בעזה, חזבאללה מצטנף בלבנון. שני הארגונים סובלים מיד קצרה יותר של הפטרון שלהם ולדעתי מתחילים לחשב את הדברים אחרת, בלחץ נסיבות העיתים. הם לא ינטשו את נקודות המוצא, ובראשן מלחמת שמד נגד ישראל, אבל נראה שהסיפור של דברי הבלע נגד ישראל הוא בעצם כיסוי. באופן מעשי הארגונים האלה חפצים חיים, ולכן יצטרכו להתקרב בצורה מסוימת לכיוון אמצע פרקטי כדי להמשיך לחיות."

ספרך החדש עוסק בעולם הערבי. איך נראה העולם הערבי מנקודת מבטך אחרי עשור של מהפכות?

"חלק מן המדינות הפכו שסועות בשל המלחמה, וכיום הן נקראות 'מדינות' רק לצורך הקרטוגרפיה או הגאוגרפיה. באופן

מעשי, עיראק אינה מדינה בת-קיימה בעיניי, סוריה אף היא לא, ולוב ותימן הן ודאי לא מדינות אלא בעיקר במה למלחמות אזרחים מדממות שאי אפשר להפסיקן. הסיבה פשוטה - הקליינטים מוזנים תדיר בין אם על-ידי מעצמה אזורית או על-ידי מעצמה חיצונית, ומה שחשוב למעצמה הוא שהקליינט שלה לא ירים את ידיו בכניעה למעלה. לכן כל אימת שנראה שהוא נחלש - היא תגביר את המאמץ, והדבר מוביל לריבוי מתחים.

הספר שלי נקרא בעברית 'בחזרה לעתיד'.* ההנחה שלי היא שאנחנו מדברים על זמן מזרח תיכוני, שהוא סוג של אוקסימורון. לכאורה מבחינה כרונולוגית אנחנו מתקדמים בשנים, וככל שאנחנו מתקדמים מה שהיה פעם הופך להיות חשוב יותר. לכן השתמשתי בעצמי בקלישאה 'בחזרה לעתיד'. זה משהו שאנחנו רואים אותו במדינות כמו תימן, לוב ועיראק: הגחמות של פעם, הזהויות של פעם - זהויות קמאיות - עולות ומציפות את האזור. מצד אחד הכורדים, סונה ושיעה, ערבים ופרסים במאבק איתנים. אלה לא דברים חדשים, אלא דברים ש'האביב הערבי' פשוט הפך לסוג של טריגר שמחזק אותם. על כן מה שיש לנו כאן זאת אג'נדה אחרת.

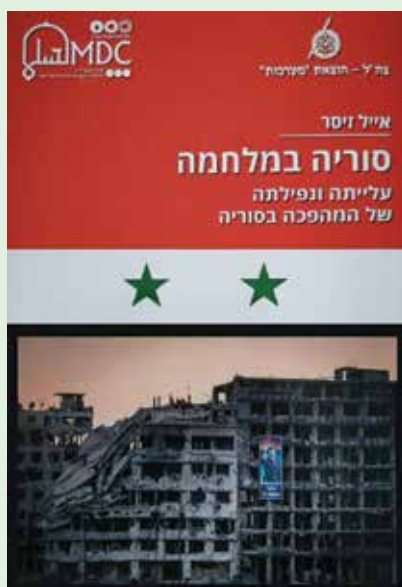
המתבונן בעדשת המאה ה-20 לא יכיר את המזרח התיכון. הוא יחפש את הטרימינולוגיה של המאה ה-20 - ישראל מול מדינות ערב - אבל לדאבונו הטרימינולוגיה והלקסיקון של המאה ה-21

* עוזי רבי, בחזרה לעתיד - המזרח התיכון בצל האביב הערבי, רסלינג, 2016.

סוריה במלחמה: עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה

נפש, ומספר הנפגעים היה למעלה משני מיליון. עוד כעשרה מיליון סורים, כמחציתה של האוכלוסייה במדינה, איבדו את בתיהם, ובין 5-8 מיליון מהם הפכו לפליטים מחוץ לגבולות ארצם. בסופו של יום, אסד הוא ששרד את המלחמה ויצא ממנה כשידו על העליונה, הודות להתגייסותן של רוסיה ושל איראן והתייצבותן לצידו. שתי אלה הפכו לבעלות השפעה ושליטה במדינה. כל שנותר, אפוא, הוא להמתין ולראות אם יעלה בידו של אסד לשוב ולהעמיד את סוריה על רגליה, ואף להשיבה לימי הזוהר שידעה טרם פרוץ המלחמה בה, במרס 2011.

ספר זה מבקש להגיש לקורא סיכום של מהלך המלחמה, תובנות בנוגע לתהליכים שחווה סוריה מבית - סביב משטר, מדינה וחברה - ודיון בהשלכות המלחמה שהתחוללה בה על סביבתה. בתוך כך דן הספר בשלוש סוגיות נוספות, שעניינן: המהפכה בסוריה ואתגר האסלאם הקיצוני, לבנון וחזבאללה בצל המלחמה, ולבסוף, ישראל והמהפכה - כצופה מעורבת מן הצד. "הספר בסופו של דבר מתאר את ההתפתחויות בסוריה, אבל קושר אותן למצב הכללי", מסביר פרופ' רבי, "ולכן סוריה הופכת מבחינתנו לנקודת מוקד שדרכה אנחנו הולכים לעשות השתקפות של כל מה שקורה בזירה המזרח תיכונית."

במסגרת שיתוף הפעולה בין "מערכות" ומרכז דיון יצא לאחרונה ספרו של פרופ' אייל זיסר - סוריה במלחמה: עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה - שסוקר את תולדות המהפכה בסוריה בפרספקטיבה של כל הצדדים שהשתתפו בה, מקרוב ומרחוק, מסוף 2010 ועד ימינו

במרס 2011 הגיעה האש, אש המחאה והמרי שהצית "האביב הערבי", גם לסוריה. הלהבות אחזו תחילה בעיר דרעא בדרומה של סוריה ובמרחב הכפרי הסובב אותה, וממנה התפשטו לכל רחבי המדינה. בהדרגה הפכה המחאה שהייתה בראשיתה מקומית ומוגבלת, ובעיקר נטולת אלימות - מחאתם של איכרים הרעבים לחם ולשינוי - להתקוממות עממית רחבת היקף, ומאוחר יותר למלחמת אזרחים עקובה מדם ונעדרת הכרעה.

המלחמה לבשה גם צביון עדתי, וגרוע מכך, צביון דתי של מלחמת קודש (ג'האד), שעליה הכריזו קבוצות אסלאמיות קיצוניות נגד משטרו של אסד. לצד אלה הפכה סוריה גם לזירת מאבק אזורית ובין-לאומית עבור המעצמות הגדולות, כמו גם בין כוחות אזוריים מתחרים ובראשם איראן, טורקיה וערביה הסעודית. בראשית 2019 עמד מספר ההרוגים בקרבות על קרוב לחצי מיליון

ולחשוף את התחלואים של המשטר ועד כמה הציבור לא קונה את מה שהמשטר נותן לו. לכן בשבילי זו מראה הפוכה שאפשר להשתמש בה כדי להבין את נסיבות השעה במזרח התיכון ובעולם הערבי.

יש בקורונה דבר נוסף שכדאי לקחת בחשבון: כל המחשבות של העולם הראשון, כלומר מערב אירופה, שהיה הנפגע הראשון מהקורונה, לתעל מנוף של סיוע כלכלי למזרח התיכון - כל זה ייאלץ להידחות מהסיבות המובנות. בסופו של דבר חוסר הסיוע הכלכלי הוא דווקא למגינת ליבנו, מאחר שהדבר ייצר מזרח תיכון לא יציב

מכיוון שכך, ברור שכל החללים האלו שאנחנו מתארים הם בסופו של דבר מועדים לפורענות. יש בקורונה דבר נוסף שכדאי לקחת בחשבון: כל המחשבות של העולם הראשון, כלומר מערב אירופה, שהיה הנפגע הראשון מהקורונה, לתעל מנוף של סיוע כלכלי למזרח התיכון - כל זה ייאלץ להידחות מהסיבות המובנות. בסופו של דבר חוסר הסיוע הכלכלי הוא דווקא למגינת ליבנו, מאחר שהדבר ייצר מזרח תיכון לא יציב. הא־סימטריה בין ישראל ובין כל מדינה אחרת שכנה הולכת וגדלה, וזה נכון ברמה הקונוציונלית, ברמה של ההייטק ובדברים אחרים. חולשה של שכנים היא דבר שיכול להיות בעייתי מאוד. ישראל ניצבת בפני מזרח תיכון חלש, בפני עולם ערבי מרוסק, וצריכה לשאול את עצמה שאלות כמו איך מתנהלים מול מרחב מהסוג הזה."

עשור אחרי "האביב הערבי", מה הסיכויים להתפרצות נוספת?

"אביב ערבי" כמו שהיה לפני עשר שנים אני לא חושב שנראה. הבעיה היא שמה שכן נראה היא גחלת לוחשת כמעט בכל מקום. ואחרי מה שאמרתי, דווקא בגלל מה שאמרתי, אני חושב שבכל מדינה ערבית, גדולה כקטנה, השליט שיושב על כיסאו בצורה בטוחה יותר או פחות יודע שהוא חייב עין צופייה על המרחב הציבורי, משום שמשם יכול להתפתח בתפיסה שלו זרע הפורענות.

כל שליט יעבוד בסגנון שלו מול האיום הזה, אבל לדעתי כל סיטואציה משברית ברמה הסוציאל-אקונומית, ברמה הסוציו-פוליטית, עלולה לייצר בעצם אש גדולה. על כן אני בטוח שהעשורים הבאים הם עשורים שיש בהם בעצם סוג של 'אפטר-שוק', 'פוסט-מהפכה', ולעיתים האקט המהפכני הוא בסופו של יום התחלה של משהו חדש - מציאות שתבוא לעשרות שנים. כל מדינה ערבית כזאת יכולה בהחלט להיות תיאטרון לסוג של 'אביב ערבי' כזה או אחר."

שונים לחלוטין. המזרח התיכון בסופו של יום אינו שקט ורוגע, לא כי מתחולל מאבק על משאבים שזמינים בצורה דלילה מאוד, אלא בשל העובדה שיש מאבק של רעיונות. היציאה למרחב הפתוח, וההצפה של המרחב המזרח תיכוני בשורה ארוכה של רעיונות כאלה, הופכות כל מדינה לזירת מאבק בין רעיונות ובין תשובות לשאלה, למי תהיה הזכות לעצב את העתיד.

במצרים המאבק הוא בין האחים המוסלמים ובין המדינה החילונית יותר של א־סיסי; בסוריה ובעיראק המאבק הוא בין הסונה והשיעה; בתימן מדובר בשבטים; ובלוב בשבטים שמתקוממים משום שאינם מאמינים עוד לעיר הבירה ומנסים לחטוף נתח. בכל אותן מדינות שהזכרתי לא נס ליחס של אנשי הג'האד הסלפי - אל־קאעדה ודעאש - שמנצלים את החללים האלה כדי להשתקם או להטמיע את עצמם מחדש בהם, ולייצר לעצמם ארץ הפקר."

בימים שלכאורה אחרי הקורונה, במה אתה רואה את הדומה והשונה בהתמודדות של המשטרים הערביים עם "האביב הערבי" ועם הקורונה?

"אני מוצא הקבלות בעולם הערבי, שבו הכיסוי והטיוח היו תמיד מלאכת מחשבת של השליטים, ואני רואה את זה גם במשבר הקורונה. ברוב המקרים השליטים באופן אוטומטי הכיחו את העובדה שיש אצלם קורונה, מעצם החשיבה שהודאה בקיום הנגיף היא הודאה בחולשה."

ומה האמת? האם המגפה התפשטה במדינות ערב בעוצמה גבוהה יותר מזאת שעליה דיווחו?

"קודם כול, מה שמדווח אני לא קונה, אני בטוח שהמספרים גדולים יותר. אנו מבינים היטב שבמדינות שסועות מלחמה כמו סוריה, תימן ולוב יש קורונה, ולעיתים השתמשו בה נגד היריב. צריך לזכור שבמדינות האלה יש תשתית עלובה במונחים של סניטציה ובריאות, עוד לפני פרוץ הקורונה, ולכן אני מציע לכל מי שפוסק פסוק ואומר שהקורונה 'לחלוטין לא הכתה במדינות ערב' - להמתין ולראות מה יקרה."

הקורונה בעולם הערבי משקת לטובתה של ישראל?

"בהחלט, אני חושב שהקורונה הוכיחה בפעם המי יודע כמה שחלק ניכר מהדיאגנוזות שלנו בנוגע לעולם הערבי אחרי 'האביב הערבי' הן די מדויקות או קרובות לאמת, מכמה סיבות: ראשית - ראינו את מלאכת הטיוח, התחום הזה עדיין עומד על תילו. שנית - האזרח המצרי הפשוט לא ייכנס לבית חולים, מכיוון שהוא מזהה עם המשטר. האזרח הפשוט לא מאמין למשטר, שהיחסים שלו עימו רעועים לחלוטין, ולכן גם מי שצריך להיות מטופל לא תמיד מטופל. שלישית - המרכיב התרבותי שאומר שלהידבק בקורונה זה משהו שמלמד על מום שיש בכך. ראינו דווקא בישראל איך מנהיגות ערבית אמיצה, כמו אימן עודה ואחרים, באים ואומרים, 'אין שום בוושה בלהידבק בקורונה. אם יש לך - בוא תגיד שאתה צריך לקבל טיפול'.

חלק ממדינות ערב סגרו באופן חד ואכזרי ציבורים והיו יעילות בנושא הזה, אבל כשאתה שואל אותי על העניין הקומונאלי (משותף, א"ג), האם יש כאן בסופו של דבר סולידריות חברתית, עבודה משותפת? אני רואה פה נתק גדול בין שליטים ונשלטים עדיין בעולם הערבי. שלא לדבר על איראן, שהיא איננה מדינה ערבית אבל שם הקורונה 'הפליאה לעשות'

